

DIALEKTIKA SPOLOČENSKÉHO, KOLEKTÍVNEHO A INDIVIDUÁLNEHO VEDOMIA

ANNA REMIŠOVÁ, Ústav marxizmu-leninizmu SVŠT, Bratislava

V súčasnom období budovania komunistickej spoločensko-ekonomickej formácie, keď sa celá spoločnosť usiluje o urýchlenie sociálno-ekonomického rozvoja socializmu, stáva sa problematika teoretického výskumu vzťahu socialistického spoločenského vedomia, kolektívneho vedomia a individuálneho vedomia socialistickej osobnosti zvlášť aktuálnou a významnou. Veď od kvalitatívnych zmien v duchovnom živote socialistickej spoločnosti závisí dynamika a úroveň napredovania všetkých oblastí spoločenského života. Januárové zasadanie ÚV KSSZ v súvislosti s realizáciou prestavby socialistickej spoločnosti zdôraznilo, že „bez prelomu v spoločenskom vedomí a bez zmien v psychológii, myslení a v nálade ľudí nemôžeme... dosiahnuť úspech“ (1, s. 16).

Vzťah spoločenského, kolektívneho a individuálneho vedomia má dominantné postavenie v duchovnej sfére spoločnosti, v ňom sa sústreďujú a odrážajú najdôležitejšie tendencie a protirečenia spoločenského života, praxe budovania komunizmu. Preto pravdivé poznanie dialektiky vzájomného vzťahu spoločenského, kolektívneho a individuálneho vedomia v socialistickej spoločnosti je nevyhnutnou podmienkou vedeckého riadenia duchovného života, uskutočňovania plánovitého procesu komunistickej výchovy na vedeckých základoch.

Riešenie daného problému má nesmierny ideologický význam. Ideologický boj je zložitý boj o vedomie ľudí, a teda o ich postoje, životnú orientáciu a o spôsob života vôbec. „Pretíkanosti a bezzásadovosti buržoáznych propagandistov“, konštatovalo sa na XXVII. zjazde KSSZ, „treba čeliť vysokou profesionalitou našich ideologických pracovníkov, morálkou socialistickej spoločnosti, jej kultúrou, otvorenosťou informácií, smelým a tvorivým charakterom našej propagandy“ (2, s. 91). Preto potrebujeme prehĺbiť poznatky o zložitom a nepretržitom sa rozvíjajúcom procese formovania individuálneho vedomia socialistickej osobnosti, o tom, aké je miesto a úloha kolektívneho vedomia vo vzájomnej interakcii spoločenského a individuálneho vedomia, aké sú tendencie rozvoja socialistického spoločenského vedomia, kolektívneho vedomia a individuálneho vedomia a ich vzájomného pôsobenia v procese budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Aktuálnosť sociálno-filozofického skúmania daného problému vyplýva taktiež z potreby ďalšieho rozpracovania základných teoretických a metodologických východísk niektorých spoločenských vied (sociálnej psychológie, pedagogiky, etiky, estetiky atď.) a konkrétnych sociologických výskumov procesov duchovného života za socializmu.

Vzťah spoločenského, kolektívneho a individuálneho vedomia sa v našej sociálno-filozofickej literatúre nerozpracovával ako samostatný problém, ale ako súčasť vzťahu medzi spoločenským a individuálnym vedomím. Súvisí to predovšetkým s tým, že pojem „kolektívne vedomie“, podobne ako pojem „skupinové vedomie“, sa v našej odbornej literatúre nepoužíval, a teda ani neskúmal, čo bolo dôsledkom určitého bezsubjektového chápania spoločenského vedomia (3, s. 398). Až začiatkom osemdesiatych rokov sa stále častejšie ob-

javujú názory, ktoré upozorňujú na nevyhnutnosť teoretického rozpracovania pojmu „kolektívne vedomie“ (4). V súčasnej etape rozvoja spoločenskovedného poznania, keď sa aktívne začínajú presadzovať nové prístupy ku skúmaniu spoločenského vedomia ako nevyhnutnej konštitutívnej zložky spoločenského života (3, 5), problematika dialektiky spoločenského, kolektívneho a individuálneho vedomia má kľúčové postavenie pri rozpracovaní ucelenej teórie socialistického spoločenského vedomia.

Základným metodologickým východiskom pre skúmanie vzťahu spoločenského, kolektívneho a individuálneho vedomia je analýza obsahu pojmov „spoločenské vedomie“ a „individuálne vedomie“.

Pre filozofický front socialistických krajín, ktorý sa zaoberá výskumom spoločenského vedomia, je v súčasnom období charakteristická úprimná snaha kriticky prehodnotiť doterajšie poznatky o spoločenskom vedomí a vypracovať takú teóriu, ktorá by odrážala socialistické spoločenské vedomie ako dynamický, celostný, zložitý mnohoštruktúrny duchovný jav spoločenského života. To vyžaduje preskúmať všetky stránky, úrovne a sféry spoločenského vedomia predovšetkým v ich konkrétnych podobách, v konaní a praktickej činnosti ľudí. Iba takáto teória sa môže stať efektívnym nástrojom urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja socializmu (5, 6).

Jednou zo základných metodologických myšlienok, z ktorých sa bude táto teória socialistického spoločenského vedomia odvíjať, je podľa nášho názoru téza o jednote gnozeologického a sociologického aspektu pri skúmaní spoločenského vedomia. Táto téza začína v sovietskej filozofickej literatúre prevládať od začiatku osemdesiatych rokov, je prejavom snahy o všestranné teoretické rozpracovanie spoločenského vedomia.

Kategoriálny význam spoločenského vedomia môžeme definovať len prostredníctvom jeho vzťahu k spoločenskému bytiu. Vzťah medzi spoločenským vedomím a spoločenským bytím, podobne ako vzťah medzi vedomím a bytím vôbec, má absolútnu a relatívnu stránku. V. I. Lenin zdôrazňoval, že „aj protiklad medzi hmotou a vedomím má absolútny význam len v rámci veľmi ohraničenej oblasti, v danom prípade výhradne v rámci základnej gnozeologickej otázky, čo uznať za prvotné a čo za druhotné. Mimo tohto rámca je relatívnosť daného protikladu nesporná“ (7, s. 191). Dialektika absolútnej a relatívnej stránky vzťahu medzi spoločenským vedomím a spoločenským bytím je základom pre vydelenie gnozeologického a sociologického aspektu ako dvoch základných metodologických prístupov ku skúmaniu spoločenského vedomia.

Gnozeologický aspekt je výrazom absolútneho protikladu medzi spoločenským vedomím a spoločenským bytím. Spoločenské vedomie sa skúma ako odraz spoločenského bytia a hodnotí sa z hľadiska adekvátnosti objektu odrazu. Analyzuje sa proces formovania spoločenského vedomia, skúmajú sa mechanizmy odrazu. Podľa sovietskeho filozofa A. K. Uledova, v gnozeologickom aspekte sa akcentuje predovšetkým „pohyb ideálneho od objektu poznania k subjektu poznania“ (8, s. 3)¹ Spoločenské vedomie vystupuje ako

¹ V prácach sovietskych autorov prevláda relatívne dlhý čas gnozeologický prístup ku skúmaniu spoločenského vedomia. V päťdesiatych rokoch dominoval názor, podľa ktorého sociálny charakter spoločenského vedomia spočíva len v tom, že odráža spoločenské bytie. V nasledujúcom období sa čoraz viac objavovali názory, ktoré zdôrazňovali jednostrannosť takéhoto prístupu. M. Kovalzon a V. Kelle medzi prvými poukazujú na to, že okrem gnozeologického aspektu existuje aj historickomaterialistický

produkt sociálneho poznania, ako výsledok cieľavedomej ľudskej činnosti zameranej na produkciu duchovných hodnôt, t. j. rozličných názorov, predstáv, poznatkov, noriem, cieľov atď.

Výrazom relatívneho protikladu medzi hmotou a vedomím v aplikácii na spoločenský život je sociologický aspekt skúmania spoločenského vedomia. Sociologická analýza objasňuje miesto spoločenského vedomia v spoločenskom živote, jeho spoločenské funkcie, v ktorých sa prejavuje jeho aktívna, tvorivá povaha. Spoločenské vedomie vystupuje ako subjektívny moment praktickej činnosti ľudí, neoddeliteľný od sociálnej štruktúry, od toho systému spoločenských vzťahov, v ktorých sa táto činnosť realizuje. Z hľadiska sociologického aspektu sledujeme teda „pohyb od subjektu odrazu k jeho objektu“ (8, s. 13). Je to proces reálneho fungovania vedomia, proces premeny myšlienok na skutočnú spoločenskú silu, pretváranie poznaného cez prizmu triednych záujmov (8, s. 13).

Prostredníctvom gnozeologického a sociologického aspektu vyjadrujeme skutočnosť, že spoločenské vedomie tvorí dialektickú jednotu odrazu a aktivity. Spoločenské vedomie ako reálny štruktúrny moment spoločenského života vystupuje ako aktívna príčina, ktorá spätne pôsobí na spoločenské bytie. V. I. Lenin v tejto súvislosti poznamenal: „Ľudské vedomie nielen odráža objektívny svet, ale ho aj tvorí“ (9, s. 242). Vedomie však nepretvára skutočnosť samo od seba, ale prostredníctvom praktickej ľudskej činnosti.

Gnozeologický a sociologický aspekt súčasne zachytávajú spoločenské vedomie ako dialektickú jednotu kognitívnych a hodnotiacich momentov (10, s. 80). To znamená, že spoločenské vedomie predstavuje nielen odraz prírodnej a spoločenskej skutočnosti, ale vyjadruje zároveň aj vzťah tried a skupín k tejto skutočnosti.

Gnozeologický a sociologický aspekt sú vzájomne späté. Utvorenie ucelenej teórie spoločenského vedomia predpokladá dodržiavať princíp jednoty gnozeologického a sociologického aspektov v procese analýzy spoločenského vedomia. V prípade narušenia tohto princípu vzniká možnosť odtrhnutia gnozeológie od sociológie, dialektického materializmu od historického materializmu.

V súčasnosti sa stretávame v odbornej literatúre s novými prístupmi ku skúmaniu spoločenského vedomia, napríklad, axiologickým (M. V. Demin), činnostným (L. Holata), atď, ktoré sa javia ako perspektívne smery teoretického výskumu socialistického spoločenského vedomia, napomáhajú prehĺbiť

aspekt daného problému. V ich spoločnej práci *Formy obščestvennogo soznaniija* (Moskva 1959) koncipujú prístup, ktorý sa opiera o teóriu poznania dialektického materializmu, o výsledky konkrétnych spoločenských vied, je relatívne samostatný, odráža špecifikum historikomaterialistického skúmania vedomia. Tento prístup sa stal východiskom pre vznik sociologického aspektu spoločenského vedomia.

V sedemdesiatych rokoch sa spoločenské vedomie v sovietskej literatúre skúma už prevažne v dvoch aspektoch — gnozeologickom a sociologickom. Veľkým prínosom v rozpracovaní danej problematiky bola práca A. K. Uledova *Struktura obščestvennogo soznaniija* (Moskva 1968), v ktorej autor podáva hlbokú analýzu oboch aspektov a podčiarkuje ich význam pre výskum spoločenského vedomia. Nevyhnutnosť vydelenia týchto dvoch aspektov zdôvodňuje samotnou podstatou marxisticko-leninskej filozofie ako dialektickej jednoty dialektického a historického materializmu. Od osemdesiatych rokov sa začína aktívne presadzovať princíp zachovania jednoty gnozeologického a sociologického aspektu pri skúmaní spoločenského vedomia. (Dôslednú analýzu gnozeologického a sociologického aspektu pozri 25, s. 142—157; 26).

poznatky o tomto zložitom duchovnom fenoméne. Tieto prístupy metodologicky vychádzajú z jednoty gnozeologického a sociologického aspektu.

Spoločenské vedomie teda chápeme ako sociálno-filozofickú kategóriu na označenie duchovnej reality, ktorá odráža sociálnu a prírodnú skutočnosť, pri rozhodujúcom pôsobení spoločenského bytia (11, s. 55). Spoločenské vedomie predstavuje mimo rámca základnej otázky filozofie výsledok a nevyhnutnú podmienku cieľavedomej ľudskej činnosti. Je neoddeliteľným komponentom praktickej činnosti ľudí (3; 12). Spoločenské vedomie vždy predstavuje konkrétne-historický súhrn myšlienok, predstáv, názorov, noriem, tradícií, cieľov atď. danej spoločnosti.

Spoločenské vedomie neexistuje bez individuálneho vedomia ľudí. Individuálne vedomie predstavuje zložitý, mnohorozmerný, mnohoštruktúrny duchovný jav. Pre historický materializmus má individuálny cit, myslenie, predstava atď. význam len ako sociálno-typické vedomie indivíduí žijúcich v určitých sociálnych spoločenstvách, v určitých spoločenských vzťahoch. (Pre psychologické vedy, napríklad, má individuálne vedomie zmysel len ako osobitný prejav vnútorného sveta daného indivídua, ktorý je charakteristický iba pre neho samotného).

Sociálno-filozofická kategória „individuálne vedomie“ označuje duchovný svet konkrétnej historickej osobnosti. Individuálne vedomie predstavuje celostné, meniace sa zskupenie myšlienok, emócií, vôle, záujmov, potrieb, a taktiež charakterových vlastností človeka. Subjektom individuálneho vedomia je konkrétna historická osobnosť, jeho objektom — príroda, spoločnosť a sám človek. Individuálne vedomie je mnohovariantné, konkrétne, špecifické, nedeliteľné, existuje v relatívne krátkom časovom intervale, je ohraničené vo vzťahu k spoločenskému vedomiu.

Zásadný význam pre chápanie individuálneho vedomia má marxistická téza o sociálnom charaktere individuálneho vedomia. Každý človek sa rodí do konkrétnych spoločenských vzťahov. V procese uskutočňovania svojich životných činností prostredníctvom sociálneho styku s ostatnými ľuďmi čerpá z už nahromadenej sociálnej skúsenosti predchádzajúcich generácií. „Sociálne a prírodné prostredie, spoločenská prax, sociálna skúsenosť ľudí sa zovšeobecňujú v jazyku, fixujú sa vo forme pojmov, vedomostí, noriem správania sa, a tým nadobúdajú stálosť významu... význam... existuje aj ako fakt individuálneho vedomia, je to tá forma, ktorú si jedinec osvojuje ako zovšeobecnenú a odrazenú ľudskú skúsenosť“ (13, s. 298). Individuálne vedomie človeka sa teda formuje ako „jednota individuálneho vedomia a spoločenského vedomia. Podstata individuálneho vedomia sa formuje celým súhrnom spoločenských vzťahov a spoločenské vedomie sa formuje vo vzájomnom pôsobení indivíduí“ (10, s. 79).

Pri analýze individuálneho vedomia nemôžeme ignorovať jeho biologický začiatok. Vedomie ako najvyššia forma psychiky je spojené s určitými psycho-fyziologickými procesmi. Tieto však samé o sebe nevytvárajú vedomie. Pre vznik vedomia má rozhodujúci význam, že človek je zaradený do systému určitých spoločenských vzťahov, že komunikuje a spolupracuje s inými spoločenskými bytosťami. To znamená, píše A. P. Šeptulin, že „fyziologické procesy mozgu dávajú vedomiu život len vtedy, ak sú zosúladené, presnejšie, organicky spojené, s určitými spoločenskými dejinami, ktoré uskutočňuje subjekt v súvislosti s realizáciou tej alebo onej spoločenskej funkcie. ... neurodynamické spo-

jenie mozgu, tie jeho štruktúry, na základe ktorých vzniká a je činné vedomie, sa formujú pod vplyvom sociálnych faktorov praktickej činnosti“ (14, s. 112).

Vedecké analýzy vzniku a rozvoja vedomia odhaľujú organickú súvislosť medzi vedomím a činnosťou. Štruktúra, skladba individuálneho vedomia človeka sú spojené, závisia od štruktúry jeho činnosti a „činnosť človeka môže mať len také zloženie, aké určujú dané spoločenské podmienky“ (13, s. 303). Nebolo by však správne vysvetľovať vzájomný vzťah týchto javov ako priamu kauzálnu súvislosť, pretože nemôžeme ignorovať tie konkrétne podmienky a vzťahy, v ktorých sa človek ocitol v dôsledku určitých životných okolností.

Hlavnými faktormi, pod vplyvom ktorých sa formuje a rozvíja individuálne vedomie, sú: materiálne podmienky spoločnosti, ktoré zahrnujú prírodnú a sociálnu skutočnosť, spoločenské vedomie, sociálne skupiny, ktorých členom je daná osobnosť v priebehu svojho života, a im vlastné duchovné javy, ďalej individuálne bytie a individuálna skúsenosť človeka.

Podľa marxisticko-leninskej koncepcie, individuálne vedomie ako duchovný svet konkrétnej historickej osobnosti sa prejavuje ako dialektická jednota poznávacích, emocionálnych, axiologických a vôľových momentov. V individuálnom vedomí rozlišujeme všeobecné, zvláštne a jedinečné prvky. Vo forme všeobecného sa v individuálnom vedomí prejavuje spoločenské vedomie, vo forme zvláštneho — skupinové (kolektívne) vedomie a vo forme jedinečného — sebauvedomenie, t. j. uvedomenie si seba samého.

Pri definovaní individuálneho vedomia konkrétnej historickej osobnosti nie je správne absolutizovať všeobecné, zvláštne alebo jedinečné momenty alebo ich skúmať izolovane jeden od druhého. Pre individuálne vedomie je charakteristické neopakovateľné spojenie týchto komponentov v každom človeku. Ľudia sa teda môžu podobáť, „opakovať“ vo svojej všeobecnosti, čiastočne vo svojich zvláštnostiach, ale nie vo svojej jednote všeobecných, zvláštnych a jedinečných momentov. Ich neopakovateľnosť nie je ničím iným ako stelesnením dialektickej jednoty všeobecného, zvláštneho a jedinečného.

Dialektika vzťahu spoločenského a individuálneho vedomia podľa nášho názoru predstavuje čiastkový prípad dialektiky všeobecného a jednotlivého. V. I. Lenin písal, že „jednotlivé neexistuje inak, ako v tej súvislosti, ktorá vedie k všeobecnému. Všeobecné existuje len v jednotlivom, prostredníctvom jednotlivého. Každé jednotlivé je [tak či onak] všeobecné. Každé všeobecné je čiastočka alebo stránka alebo podstata jednotlivého. Každé všeobecné iba približne zahŕňa všetky jednotlivé predmety. Každé jednotlivé neúplne vstupuje do všeobecného atď. atď. Každé jednotlivé súvisí tisícami prechodmi s jednotlivými [vecami, javmi, procesmi] iného druhu atď.“ (9, s. 379—380).

Prax komunistickej výchovy svedčí o tom, že spoločenské vedomie sa v skutočnosti rôzne prejavuje v individuálnom vedomí. To, aké duchovné prvky spoločenského vedomia a v akom rozsahu prijme individuálne vedomie, závisí od individuálnych schopností a predpokladov osobnosti, ďalej od sociálnych podmienok, v ktorých žije, od jej individuálnej životnej skúsenosti. Individuálne vedomie sa teda rozvíja adekvátne postojom, vedomostiam, hodnotovým orientáciám a motívom už vopred získanými a každodenne konfrontovanými so spoločenskou praxou. Cieľom socialistickej spoločnosti je, aby každý jednotlivec obsiahol podľa svojich možností a schopností čo najviac z duchovného bohatstva socialistickej spoločnosti. Veď čím vyspelejšie bude individu-

álne vedomie socialistickej osobnosti, tým dynamickejšie sa bude rozvíjať socialistické spoločenské vedomie.

Ako zvlášťne vystupuje v individuálnom vedomí skupinové vedomie v rozličných podobách (triedne, národné, alebo kolektívne vedomie [15]).

V sovietskej marxistickej literatúre pojem „kolektívne vedomie“ vošiel natrvalo do vedeckého slovníka odborníkov z oblasti spoločenských vied, propagandy a ideovo-výchovnej práce. Po prvýkrát sa s ním stretávame v práci A. K. Uledova *Štruktúra spoločenského vedomia* (Moskva 1968), v ktorej sú naznačené základné teoretické východiská dialektiky spoločenského, kolektívneho a individuálneho vedomia. Teoretický vklad pre hlbšie pochopenie kolektívneho vedomia predstavujú práce V. P. Tugarinova, V. A. Demičeva, V. A. Rebrina.²

Metodologickým predpokladom pre vysvetlenie pojmu „kolektívne vedomie“ je analýza pojmu „kolektív“. Stotožňujeme sa s názormi tých autorov, ktorí chápu kolektív ako novú kvalitu sociálnej skupiny, ktorá je organickou súčasťou socialistickej spoločnosti [16; 17; 18; 19]. V odbornej literatúre je venovaná veľká pozornosť vyjasneniu rozdielu medzi sociálnou skupinou a kolektívom. Názory sú rôzne, ale v prevažnej väčšine prevláda mienka, že principiálny rozdiel skupiny od kolektívu spočíva v tom, že ciele kolektívu sú podriadené cieľom socialistickej spoločnosti, kdežto skupiny nevychádzajú za rámec svojho, skupinového záujmu [17; 18; 16].

Kolektív nemôže vzniknúť v kapitalistickej spoločnosti, pretože základným predpokladom jeho vzniku je zospoločenšenie výrobných prostriedkov, ktoré determinuje kolektivistický charakter spoločenských vzťahov a zabezpečuje dialektickú jednotu spoločenských, individuálnych a kolektívnych záujmov.

V kolektíve sa organizujú ľudia za účelom realizácie spoločensky významnej úloh, na základe vzťahov súdružskej spolupráce a vzájomnej pomoci. Okrem spoločného cieľa spája členov kolektívu morálna a ideová jednota, disciplína a jednotné riadenie.

Obsah pojmu kolektív je totožný s tým, čo zakladatelia marxizmu nazývali „skutočným spoločenstvom“, na rozdiel od „iluzórnej pospolitosti“ a „prírodnene vzniknutej spoločnosti“ [20, s. 233, 260, 261]. Kolektív je sociálny článok, ktorý spája jednotlivca so spoločnosťou. V kolektíve a prostredníctvom neho osobnosť realizuje svoje individuálne možnosti a schopnosti.

Keďže hlavnou sférou činnosti každého dospelého člena spoločnosti je pracovná činnosť, dominantné postavenie v procese sebarealizácie človeka má pracovný kolektív. V socialistickom kolektíve sa vytvárajú „pre každé individuum prostriedky na to, aby všestranne rozvinulo svoje vlohý“ [20, s. 260].

² Dôležité miesto v rozpracovaní kolektívneho vedomia, a tým aj v poznaní vzťahu spoločenského, kolektívneho a individuálneho vedomia patrí sociálnopsychologickým štúdiám, v ktorých autori skúmajú skupinové vedomie (V. B. Oišanskij, A. L. Svencickij) a kolektívne vedomie (K. K. Platonov, E. J. Jablokova atď.).

Významným prínosom pre pochopenie problematiky kolektívneho a skupinového vedomia v našej literatúre sú tie výskumy, ktoré analyzujú niektoré stránky duchovnej činnosti kolektívu, resp. sociálnej skupiny, ako napríklad, sociálnopsychologickú atmosféru, sociálnu klímu, psychologické ovzdušie atď. (J. Kohout, I. Perlaki, M. Horanský atď.).

V procese činnosti a vzájomného pôsobenia členov kolektívu vzniká v kolektíve osobitný súhrn názorov, myšlienok, mienok, noriem správania sa, stereotypov, tradícií, predstáv atď., ktoré odrážajú bytie kolektívu. Tento duchovný fenomén nazývame kolektívne vedomie. Kolektívne vedomie tak predstavuje výsledok duchovnej činnosti ľudí v kolektíve a je nevyhnutnou podmienkou realizácie cieľov a záujmov kolektívu.

Kolektívne vedomie sa formuje pod vplyvom takých faktorov ako spoločenské bytie, spoločenské vedomie, kolektívne bytie, charakter činnosti kolektívu, a tiež úroveň individuálneho vedomia jednotlivých členov kolektívu. Treba výrazne podčiarknuť, že špecifikum kolektívneho vedomia spočíva predovšetkým v tom, že názor kolektívu, jeho mienka, program činnosti atď. vzniká ako „zovšeobecnenie názorov tých ľudí, z ktorých sa kolektív skladá“ (21, s. 41).

Jadrom kolektívneho vedomia sú myšlienky, názory, princípy atď., ktoré tvoria duchovné bohatstvo socialistickej spoločnosti a sú obsiahnuté v socialistickej spoločenskej vedomí. Spoločenské a kolektívne vedomie nie sú totožné. Spoločenské vedomie je obsažnejšie a objemnejšie, kolektívne vedomie je konkrétnejšie. Medzi spoločenským a kolektívnym vedomím existuje zložitý vzťah vzájomného pôsobenia a prenikania, ktorý podľa našej mienky predstavuje čiastkový prípad dialektiky všeobecného a zvláštneho. „Zvláštne — to nie je iba jednoduché určenie stavu jednotlivého, ale to v jednotlivom (v jeho stave, v jeho kvalitatívnych a kvantitatívnych charakteristikách, v jeho obsahu podstaty, v protirečivom charaktere atď.), čo ho odlišuje od iného druhu jednotlivého — jednotlivých predmetov, procesov, javov, čo vytvára jeho špecifiku. Ako zvláštne môže vystupovať aj všeobecné, ako ono ukazuje na odlišnosť hmotného alebo duchovného útvaru, s ktorým ho porovnáваме“ (22, s. 131). Aj všeobecné, aj zvláštne neexistujú nezávisle od jednotlivého, t. j. od individuálneho vedomia.

Socialistické spoločenské vzťahy vytvárajú základný predpoklad pre dialektickú jednotu individuálnych, kolektívnych a spoločenských záujmov, a tým aj pre súlad individuálneho, kolektívneho a spoločenského vedomia. Kolektív však môže za určitých okolností nadradiť svoje záujmy nad záujmy celospoločenské. Vtedy dochádza k protirečeniu medzi spoločenským a kolektívnym vedomím, ktoré sa prejavuje v rozdielnych názoroch, mienkach a postojoch k určitým procesom spoločenského života, a tým sa naruša jednotné pôsobenie na vedomie, a jeho prostredníctvom na konanie jednotlivých členov kolektívu. Tak napríklad, v súčasnej etape rozvoja socializmu je nevyhnutné realizovať prestavbu všetkých sfér spoločenského života prostredníctvom všestrannej intenzifikácie národného hospodárstva a demokratizácie spoločenského života. Úsilie každého kolektívu a každého jednotlivca musí byť zamerané na realizáciu tohto celospoločenského záujmu, ktorý je zakotvený v uzneseniach stranických a štátnych orgánov, a všestranne odsúhlasený pracujúcimi vo forme spoločenskej mienky. Avšak skúsenosť zo zavádzania požiadaviek, ktoré sú nevyhnutné pre realizáciu prestavby, ukazuje, že v niektorých kolektívoch daná spoločenská výzva nenachádza adekvátnu odozvu. Veď prestavba môže narušiť už zabehnutý priebeh pracovnej činnosti, vedie k zmenám v organizácii práce, vyžaduje uvedomelú disciplínu, poctivú prácu, ruší rovnosť v odmeňovaní atď. Vytvára sa záporný vzťah k očakávaným zmenám, hľadajú sa cesty, akým spôsobom vtesnať „svoje“ záujmy do nových

uznesení a záverov. Kolektívne vedomie v takomto kolektíve vyjadruje zdefor-mované chápanie celospoločenských záujmov a negatívne ovplyvňuje roz-voj individuálneho vedomia svojich členov. Preto spoločenskú a individuálnu hodnotu bude mať iba také kolektívne vedomie, ktoré v danej etape rozvoja spoločnosti, pri danej úrovni poznania a požiadaviek praxe, zodpovedá celo-spoločenským záujmom vyjadrujúcim objektívne potreby spoločnosti.

Pri skúmaní dialektiky spoločenského, kolektívneho a individuálneho ve-domia prichádzame k poznaniu, že chápanie kolektívneho vedomia len ako spájajúceho ohnivka medzi spoločenským a individuálnym vedomím (15; 23) v súčasnej etape spoločenského vývoja už nie je dostačujúce. Veď kolektívne vedomie nie je iba filtrom, prostredníctvom ktorého preniká socialistické spo-ločenské vedomie do vedomia osobnosti, ale vystupuje taktiež ako nevyhnut-ná subjektívna podmienka činnosti kolektívu, bez ktorej nemôže plniť svoju predmetnú a výchovnú funkciu.

Do kolektívu vstupuje každý člen so svojou vlastnou históriou, potrebami a záujmami, hodnotovou orientáciou, svetonázorom, normami správania, t. j. so svojou vlastnou sociálnou skúsenosťou. Všetky tieto momenty pôsobia na aktivitu osobnosti v procese formovania kolektívneho vedomia a súčasne ovplyvňujú jej vzťah k už vzniknutým názorom, tradíciám, normám, mienkam, atď., ktoré existujú v danom kolektíve. Dialektika vzťahu medzi individuálnym vedomím členov kolektívu a kolektívnym vedomím je taká, že čím je rozvinu-tejšie individuálne vedomie, tým je vyspelejšie kolektívne vedomie. Čím je morálne a politicky zrelšie individuálne vedomie, tým intenzívnejšie sa roz-víja kolektívne vedomie, kolektív sa stáva nositeľom komunistickej morálky. V tomto procese je nesmierne dôležitá spätná súvislosť — vysoko intelektu-álne rozvinuté, zrelé morálne a politicky kolektívne vedomie, ktoré obohacuje duchovný svet každého svojho člena, robí ho nielen múdrejším, ale aj morál-nejším, učí ho byť kolektivistom a zodpovedným, starostlivým hospodárom vo svojom kolektíve, a tým aj v celej krajine.

Kolektívne vedomie tak prostredníctvom individuálneho vedomia vplýva na formovanie socialistického spoločenského vedomia. Aj v tomto prípade platí súvislosť, že čím vyspelejšie a rozvinutejšie je individuálne vedomie všetkých pracujúcich, tým bohatšie je spoločenské vedomie. Preto si dnes stále častejšie a nástojčivejšie uvedomujeme, že rozvoj socialistickej spo-ločnosti nie je možný bez všestranného rozvoja človeka „bez odhalenia bohat-stva a osobitosti jeho individuality“ (24). Potvrzuje sa pravdivosť predvída-nia K. Marxa a F. Engelsa, že komunizmus je združenie,“ v ktorom slobodný rozvoj každého jednotlivca je podmienkou slobodného rozvoja všetkých“ (20, s. 375).

V danej práci sme si nekládli za cieľ postihnúť celý diapazón otázok, ktoré sa bezprostredne dotýkajú riešenej problematiky — dialektiky vzťahu spoločenského, kolektívneho a individuálneho vedomia. Tento problém je nesmierne zložitý, mnohorozmerný a mnohoúrovňový. Sústreďujú sa v ňom v princípe všetky najdôležitejšie stránky a momenty spoločenského života. Preto mnohé stránky, javy tohto vzťahu sú v predkladanej štúdii len nazna-čené a nie vyriešené. Ukazujú základné teoretické a metodologické východiská pri skúmaní duchovných javov socialistického spoločenského života, ukazujú smer, ktorým sa môže uberať ďalšia analýza vzťahu medzi spoločenským, ko-lectívnym a individuálnym vedomím.

1. O prestavbe a kádrovej politike strany. Materiály zo zasadania ÚV KSSZ 26.—28. januára 1987. Bratislava 1987.
2. XXVII. zjazd KSSZ. Dokumenty a materiály Bratislava 1986.
3. HOLATA, L.: Dva prístupy ku skúmaniu spoločenského vedomia. In: Filozofia 41, 1986, č. 4, s. 393—405.
4. ŠÍMA, R.: V boji za vedomie a myslenie. In: Nové slovo, 26. marca 1981.
5. HOLUBOVÁ, M.: Kolokvium o spoločenskom vedomí. In: Filozofia 41, 1986, č. 4, s. 464—466.
6. HOLATA, L.: Medzinárodné sympóziium Metodologické problémy formovania a zdokonaľovania socialistického spoločenského vedomia. Filozofia 41, 1986, č. 5, s. 609—613.
7. LENIN, V. I.: Zbrané spisy. Zv. 18. Bratislava 1983.
8. ULEDOV, A. K.: Obščestvennaja psichologija i ideologija. Moskva 1985.
9. LENÍN, V. I.: Zbrané spisy. Zv. 29. Bratislava 1985.
10. ČERNÍK, V.: Systém kategórií materialistickej dialektiky. Bratislava 1984.
11. BURDINA, A. I.: Obščestvennoje soznanije kak problema dialektičeskogo i istoričeskogo materializmu. Moskva 1979.
12. BOGOLUBOVA, E. V.: Duchovná produkcia a duchovná kultúra. In: Kategórie historického materializmu. Bratislava 1983, s. 264—278.
13. LEONTĚEV, A. N.: Problemy razvitija psichiky Moskva 1981.
14. ŠEPTULIN, A. P.: Kategorii dialektiky. Moskva 1971.
15. ŠÍMA, R. — PARDEL, T.: Osobnosť a jej rozvoj v socialistickej spoločnosti. Bratislava 1983.
16. KOHOUT, J.: Riadenie pracovných kolektívov. Bratislava 1983.
17. PERLAKI, I.: Socialistický pracovný kolektív. Sociológia 14, 1982, č. 5.
18. DESEV, L.: Psichologija malých grupp. Moskva 1979.
19. PLATONOV, K. K. i kol.: Kolektiv i ličnost. Moskva 1975.
20. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zv. 1. Bratislava 1977.
21. JABLOKOVA, E. A.: Psichologija kolektiva i ličnost. Moskva 1977.
22. ŠEPTULIN, A. P.: Dialektika jedinečného, osobenného i obščého. Moskva 1973.
23. ULEDOV, A. K.: Struktura spoločenského vedomí. Praha 1973.
24. TOLSTYCH, V.: Socialistická kolektívnosť a individualita. Pravda, 19. mája 1987.
25. KOZLOVA, N. N. — TOLSTYCH, V. M. — MEŽUJEV, V. I.: Obščestvennoje soznanije: rezul'taty i perspektivy issledovanija. In: Voprosy filosofii 1971, č. 10.
26. TOLSTYCH, V. M.: Duchovnoje proizvodstvo. Moskva 1981.